

Orientalisme i certesa d'Andorra: Aproximació als *Haikús d'Arinsal* d'Agustí Bartra

Isaac Donoso (Alacant)

Summary: Andorra appears, among some romantic images historically evoked, as the spiritual reservoir of the Pyrenees. The literary constitution of this 'Andorran myth' certainly represents an exercise towards orientalization, the Exotic within the very domain of Catalan literature (balanced in some way with other traditions such as Alpinist literature). Agustí Bartra's latest collection of poems subsumed in sixty poems the spirit of the myth through an Oriental genre (the haiku) and phenomenology. In this note we study the literary and philosophical keys to better understand this gigantic poetic exercise that gave to Andorra one of its immortal masterpieces.

Keywords: Agustí Bartra, Andorra, haikus, orientalism, phenomenology ■

Received: 18-02-2021 · Accepted: 11-08-2021

■ Introducció

El darrer llibre publicat en vida pel poeta català Agustí Bartra, *Haikús d'Arinsal*, s'endinsava dins de matèria andorrana amb forma nipona. Després d'haver recorregut el món i escrit profusament, Bartra s'atura a l'indret d'Arinsal per extraure l'essència del viure en els microcosmos dels haikus:

En l'entremig tingué la idea, l'impuls d'esmerçar-se en una manera de fer contraposada a la de la major part de la seva obra. Ell que era considerat un escriptor profús, es dedicaria a la creació de la poesia més sobria, més sintètica, més concisa: l'haikú, la fórmula japonesa de les disset síl·labes que contenen tota una visió, tota una sentència, tot un moviment anímic...

Esperonat per aquesta nova dèria, el poeta composà ja alguns haikús aquella primavera del 1981 i continuà i n'acabà l'enfilall durant els mesos de juliol i agost a Arinsal, Andorra, on ara hi ha un monòlit a la seva memòria. (Murià, 1992: 315)

El llibre va rebre prompte una gran acceptació, fins al punt de ser guardonat amb el «Premi de la Crítica Catalana» l'any 1982. Convertit ja en un clàssic de la literatura d'Andorra, *Haikús d'Arinsal* desenvolupa temes literaris ja experimentats abans, però amb una original dimensió fenomenològica.

ca: el testimoniatge d'Andorra i l'ús mític del tòpic com a objecte ontològic per a obtenir certesa del subjecte. Vegem-ho en els següents passos.

■ 1 El mite andorrà

A diferència d'altres llocs de parla catalana, els andorrans no s'han prodigat a fer elucubracions identitàries, sens dubte no històricament a través de la literatura escrita (tal volta la més clara afirmació i defensa de la identitat andorrana en termes culturals siga la feta per Antoni Fiter al segon capítol del *Manual Digest*). Ans el contrari, la historiografia assenyala contínuament que és tracta “d'un país sense literatura”:

Encara que Andorra compti amb Antoni Morell i Miquel Lladó, segueix essent vàlida l'afirmació de Josep Pla segons la qual la literatura andorrana no existeix, és a dir, que no hi ha literatura catalana feta a Andorra. (Gàlvez, 1992: 13)

Certament l'afirmació és contundent alhora que sospitosa, sospitosa de ser formulada des de metròpolis centrípètes. Andorra és un dels països més antics del món, existent des dels pariatges del segle XIII, més antic que els dos estats que l'envolten (els quals van crear dos imperis de dimensions planetàries). Indubtablement Andorra posseeix una longeva literatura, i prova a tindre una catalanitat com cap altra, la qual requereix d'una aproximació necessàriament diferent:

Hom pot dir que vivim en un país sense literatura. Dit d'una altra manera, que el fet literari pirinenc ha fet tard [...] Que, més enllà dels monuments fundacionals de la llengua [...] hem travessat un desert de segles. Els veritables protagonistes de la literatura pirinenca fins al segle XIX són els notaris, els escrivans, els registradors de la propietat: una escriptura sòbria, gens imaginativa, purament descriptiva. Mentrestant, a la vora del foc de les cases hi batejava una literatura àgrafa, la de les llargues hores d'hivern passant vetllada, confegida amb anècdotes, velles històries repetides mil vegades, cançons i romanços. (Villaró, 2016: 85)

No obstant, seria probablement també reduccionista pensar en només una tradició oral sense una escriptura més enllà del dret i els escrivans. De seguir el futur ens donarà sorpreses per a poder reconstruir correctament una literatura andorrana rica en matisos, com ja assenyala Albert Villaró al llarg de la seua exposició.

Tanmateix, és precisament dins d'aquest aparent buit literari, percebut des d'un punt de vista forà, és a dir, la inexistència d'escriptura pròpia que altres catalanoparlants podem tindre a l'hora d'acostar-se al fet cultural

andorrà, el que pot explicar –encara que siga parcialment– la floració al llarg del segle vint d'una (més o menys llarga) nòmina d'autors catalans que donen forma a un *topos* / *τόπος* andorrà. Deixant de banda als viatgers, aventurers i excursionistes, des de mossèn Cinto n'hi ha un gust exacerbat pel mite pirinenc, i per donar forma a una tradició escrita de literatura en català de temes andorrans. En la seua consumació més avançada, es pot parlar ja d'autors *andorranitzats*, com Miquel Lladó, Esteve Albert, o Rafael Tamarit. Serien “escriptors de testimoni” (Laínez, 2011), autors que amb llurs obres omplin un espai literari no molt prolífic i cada volta més demanat per un públic urbà, sobretot a l'estrangera i modernista Catalunya que reclama arrels ancestrals:

Andorra, quan t'endinses una mica en el seu hermetisme, i la comprens i la festeges, acabes per estimar-la: i és com és, perquè els temps ho han volgut, i les circumstàncies: però sempre vessant de patriotisme i exacerbat amor als seus costums arcaics. (Tamarit, 1970: 9)

Es tracta doncs d'una literatura *andorranòfila* feta en clau catalana, i és ací on s'hauria d'inserir l'exercici literari fet per Agustí Bartra. Deixant de banda les novetats materials i temàtiques que de seguida veurem, molts dels aspectes assenyalats per Xavier Campillo al seu pentàleg sobre les característiques d'una anomenada “Literatura pirinenca” (Campillo, 1993: 25)¹ poden rastrejar-se als *Haikús d'Arinsal*:

Tot i que al final es perd completament de vista l'espai andorrà i de qualsevol espai, per a evocar les vivències d'un subjecte poètic envellit, que mira d'acceptar la seva condició mortal i d'assaborir plenament les alegries que ha pogut conservar. Però a tota la part central, som en un espai molt concret, amb sis haikús (39, 41, 42, 48, 51, 54) que es refereixen sense dubte possible a Andorra i fins i tot, més precisament, a la parròquia de la Maçana, i es poden dividir en tres grups. (Boyer, 2006: 87)

Vegem-ne de què es tracta:

39: *Sóc sant d'ermita / justa policromada / per mans antigues.*

41: *Martells de boira / coronen l'enyorança / de fargues mortes.*

42: *He vist la driade / de cabellera d'heura / i cara hidràulica.*

48: *Un nom m'atura / que baixa de l'alçària / clara: Tristaina.*

1) 1) Descripció d'elements de la societat tradicional; 2) Testimoniatge o compromís amb una muntanya marginada i en crisi; 3) Ús i reivindicació de les formes de la parla local; 4) Recuperació de la tradició oral o integració d'elements mítics o màgics; i 5) Idealització o recreació mítica de la societat tradicional de muntanya.

51: *Riu riu rialla, / Arinsal de l'altura / que baixa i canta.*

54: *Fidel de llengua, / Andorra meva, entera / a la mà alçada.*

Ermites, fusta policromada, mans antigues, fargues... al costat de molins (cara hidràulica) i topònims (Tristaina, Arinsal, Andorra) són sens dubte “elements de la societat tradicional”. Clarament es mostra compromís amb l'espai del qual es parla: *fargues mortes* que donem la dimensió d'un passat arrelat, *fidel de llengua amb la mà alçada*. *Riu riu rialla* té evident ressò de “recuperació de la tradició oral” amb *enyorança*, i *driade*, *cabellera d'heura* o *martells de boira* construeixen un espai mític. El que no hem trobat a Bartra es un ús testimonial de la parla popular, precisament perquè tal volta el seu propòsit no siga el testimoniatge, com evidentment sí ho és per exemple en autors com Tamarit:

—I tots els jorns te'n vas al mont?

—La meva mare així ho voliva...

—I el teu marit, què diu d'això?

(El seu marit encara dormiva...)

(“Es porta a la sang”, en Tamarit, 1970: 79)

■ 2 Orientalisme

Dos són les novetats essencials que Bartra usa per modelar la matèria prima. Primerament en aquest punt cal parlar d'una forma orientaltzant ja completament integrada dins dels recursos propis de la mètrica catalana: l'haiku japonès. Es tracta d'un gènere assimilat, amb una llarga tradició al món hispànic, iniciat per Antonio Machado a Espanya amb *Soledades, galerías y otros poemas* (1907) i Juan José Tablada a Mèxic amb *Un día...* (1919) (Aullón de Haro, 2002: 51). En català es va desenvolupar durant l'època d'entreguerres:

Tot i que Carner versionava alguns haikus japonesos a partir de les traduccions franceses que en feia Couchoud, no fou fins més d'una dècada més tard, ja cap al 1917, que la forma es va començar a incorporar realment a la nostra literatura. (Mas López, 2014: 9; vegeu també Abrams, 2018)

La singularitat més notable de la història de l'haiku en llengua catalana tal volta siga la formació de l'anomenat *motlle ribià*, 6+6+4:

La conseqüència més important de la incorporació ribiana de la tanka va ser que, a partir d'aquest moment, els poetes catalans han aplicat el motlle poètic dissenyat per Riba

—versos de quatre i sis síl·labes amb final pla— també a l'haiku, per bé que cal dir que, amb el pas del temps, l'aparició de versos de final agut o esdrúixol s'ha anat fent més freqüent, tant en l'haiku com en la tanka. (Mas López, 2014: 10)

L'ús de l'haiku en la cultura peninsular té, segons Aullón de Haro, quatre possibilitats: 1) Com assimilació a formes tradicionals (seguidilla); 2) Com a novetat avantguardista; 3) Com a forma poètica incorporada; i 4) Com recurs contra-cultural i espiritual. Dins del tercer cas, és a on podrien identificar el projecte de Bartra en el llibre andorrà:

Mediante su inserción dentro de un sistema referencial poético de pretensiones totalizadoras. Por mimetismo en J. R. Jiménez, por totalización cultural en Salvador Espriu o Ezra Pound. (Aullón de Haro, 2002: 23)

Es tractaria d'una “derivació de l'exotisme com a forma de novetat per contrast” (Aullón de Haro, 2002: 28), en altres paraules, una projecció del que està a prop amb la distància, amb l'estranyació, fent ús de recursos orientals ja assimilats per crear un món poètic totalitzador. En resum, Bartra s'aproxima al tema “mite andorrà” des de la llunyania, des de l'Extrem Orient, donat que la distància i la perspectiva permeten reconèixer millor els detalls que són inversemblants des de la proximitat.

No obstant, Bartra deixa de banda el motlle ribià per a tractar de respectar la forma original de l'haiku nipó. Així doncs, les característiques de l'haiku bartrià serien les següents:

- Dos tetrasíl·labs separats per un heptasíl·lab (5 + 7 + 5 = 17 síl·labes).
- Alguns haikus encadenats (p.e. 15–16).
- Alguns poemes desiguals sense la densitat pròpia de l'haiku.
- Llibre amb tres parts simètricament organitzades: 25 (La flauta d'escorça) + 10 (El vent) + 25 (La trena infinita) = 60 poemes.
- Recursos retòrics: al·literacions, recursos sonors, onomatopeies.
- Versos femenins, llevat de molt contades ocasions.

L'haiku és un gènere intensiu, no extensiu, naturalesa amb la qual el poeta, fent ús d'un material mínim, explota les paraules fins a límits insospitats per a dibuixar una Andorra orientaltzant com mai s'havia fet abans:

- 3: *Alguna cosa / plora a l'erba mullada. / Enyor de cérvols.*
 14: *Espai. Sols. Lluna / que cova dins la pluja / falcons de somni.*
 20: *Amb passes d'aire / camino vers campanes / que ja em somien.*
 22: *Blau alciònic. / Ulls nous i nova terra, / i una pau d'arbres.*
 25: *Un déu de neu / s'enfila a besar el ventre / de les astràlies.*

■ 3 Certesa d'Andorra

L'altre recurs nou emprat als *Haikús d'Arinsal* és la temàtica filosòfica i, més concretament, fenomenològica. Un poeta de la magnitud de Bartra no podia restar només en exercicis pàrvuls orientals i testimoniatge pirinenc. El mite ja estava molt manit, tant com l'enyor muntanyenc o la crítica al desenvolupament andorrà:

No cal ara entrar en andorranes genuïtats per comprendre el que vull dir. Andorra té la llufa, des de la tradició que comença amb Verdaguer, de paradís natural, de nació feta a base de paisatge muntanyós i arbrat, i fa mal d'acceptar que el progrés tècnic vaja desfent, mica en mica, la bellesa de les Valls. (Gálvez, 1992: 72)

Arinsal, bell topònim que prové del basc *arantzadi* (espinar) (Corominas, 1989–1997: I, 241) devia ser al mateix temps símbol d'antiga soca, idil·li mític i revelació mística. Però és clar, la intuïció mística no podia ser pan-teïsta, sinó plenament filosòfica, amb els trets de la més moderna filosofia, és a dir, la fenomenologia.

Ací és on cal ubicar la lectura del llibre de Leszek Kolakowski, *Husserl y la búsqueda de la certesa* (Madrid: Espasa, 1977), per part d'Agustí Bartra durant els dies de retret a Andorra, com testimonien diverses fonts. Així, com assenyala Sam Abrams al seu treball (Abrams, 2014), des del primer haiku ja queda clara l'operació ontològica:

1: *Pesa, corbant-se, / tot el brançam de l'arbre, / ja sense dubtes.*

Més enllà de la Veritat medieval o la Realitat kantiana, el poeta cerca la Certesa, allò del qual no es pot dubtar. La màgia dels *Haikús d'Arinsal* està en ésser la muntanya andorrana el camí de la certitud:

15: *M'obro a les coses / que vénen, pelegrines, / sense certesas,*
 16: *si no les drapo / amb els meus sols de pol·len. / Començo a entendre.*
 18: *Tot és sendera / per als records que anhelan / l'alta devesa.*
 53: *Sendera eterna / entre el caos i el diàleg. / Llum feta centre!*

Com assenyala Sam Abrams, els *sols de pol·len* il·luminen el microcosmos del caminant, qui s'endinsa cap a les més altes cimeres de la muntanya feta univers, però univers de certesa. Andorra hi resta a la fi, la Certesa d'Andorra com a objecte transcendit pel subjecte. I la trena infinita, a manera d'escala, fa ascendir al jo cap a la fusió mística amb l'espai:

El llibre de Bartra [...] reporta les etapes del camí ascètic cap a la plenitud, la felicitat, el que ell en diu “*la trena infinita*”. Precisament en aquesta última part, la pujada al cim on és possible el coneixement, els topònims andorrans també prenen un significat altre, com a parts integrants d'aquesta terra que essencialitza tot l'univers. (Gàlvez, 1992: 67–68)

A la fi, *Haikús d'Arinsal* és un poemari-camí de vida i mort, com a últim testimoni del poeta, que ens parla d'intuïció (mística) i certesa (fenomenològica), i de la seua profunda admiració i amor per Andorra, al tractar de viure el mite en primera persona:

38: *Dret moriria, / com el fum que es transforma / sense saber-bo.*
60: *Amor encara, / total, ofert a sota, / quan el Tu s'obre!* ■

■ Bibliografia

- Abrams, Sam (2014): «Sols de pol·len», en: DD. AA.: *L'haiku en llengua catalana*, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, 63–74.
- (2018): *Llum a les golfes. Una antologia del haiku modern i contemporani català*, Barcelona: Viena.
- Aullón de Haro, Pedro (2002): *El jaiku en España. La delimitación de un componente de la poética de la modernidad*, Madrid: Hiperión.
- Bartra, Agustí (21983): *Haikús d'Arinsal*, Andorra la Vella: Serra Airosa.
- Boyer, Denise (2006): «*Haikús d'Arinsal* d'Agustí Bartra», en: Trenc, Eliseu (ed.): *Els Pirineus, Catalunya i Andorra: Actes del Tercer Col·loqui Internacional de l'AFC, Andorra, 2004*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 83–91.
- Campillo i Besses, Xavier (1993): *Literatura pirinenca contemporània: una antologia: l'Alt Pirineu Català vist pels seus escriptors*, Tremp: Garsineu.
- Corominas, Joan (1989–1997): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, VIII vols.
- Fiter i Rossell, Antoni (1987): *Manual Digest de las valls neutres d'Andorra*, edició de Lúdia Armengol, Andorra la Vella: M. I. Consell General.
- (2018): *Manual Digest de las valls neutres d'Andorra*, edició d'Albert Villaró, Andorra la Vella: Consell General del Principat d'Andorra i Aloma Editors.

- Gàlvez, Jordi (1992): *10 escriptors i Andorra*, Lleida: Pagès editors.
- Kolakowski, Leszek (1977): *Husserl y la búsqueda de la certeza*, Madrid: Espasa.
- Laínez, Josep Carles (2011): «De l'andorranitat literària», *El Periòdic*, dissabte 9 d'abril, <<https://www.elperiodic.ad/noticia/13669/de-landorranitat-literaria>> [18.11.2021].
- Mas López, Jordi (2014): «Presentació», en: DD. AA.: *L'baiku en llengua catalana*, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, 9–14.
- Murià, Anna (1992): *L'obra de Bartra. Assaig d'aproximació*, Barcelona: Pòrtic.
- Tamarit, Rafael (1970): *L'amor trobadís (Poemes d'Andorra)*, Andorra la Vella: Casal i Vall.
- Villaró, Albert (2016): «Llengua catalana en els textos literaris d'Andorra i dels Pirineus», en: Bastida, Carolina *et al.*: *Llengua i literatura a Andorra i als Pirineus*, Andorra la Vella: Universitat d'Andorra, 81–218.
- Isaac Donoso i Jiménez, Universitat d'Alacant, Departament de Filologies Integrades, Campus de Sant Vicent, E-03690 Sant Vicent del Raspeig, <isaacdonoso@ua.es>, ORCID: 0000-0002-9637-7915.